

צ'בי לם

במעורבות האקדמית והאמנותית

יסודות החינוך במאה העשרים

הספר יצא לאור בסיוע

בית ספר לחינוך של האוניברסיטה העברית ושל משרד החינוך והתרבות

הקרינה ע"ש יצחק ליב ורחל נולדברג-ויל

קרן צ'בי לם – הקרן לעידוד מלומדים ומוסרים שליד בית נשיא המדינה

עריכת לשון: נייל לנדסברג

הדפסה: הוצאת מאגנס

ת"ד 39099, ירושלים 91390, פקס 02-5633370, huji.ac.il, netan@huji.ac.il : E-mail

© כל הזכויות שמורות

להוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס

האוניברסיטה העברית

ירושלים תשס"ב

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם,

לאחסן במאגר מידע, לשדר או לקלוט

בכל דרך או בכל אמצעי אלקטרוני, אופטי, מכני

או אחר כל חלק שהוא מהחוברת שבספר זה.

שימוש מסחרי מכל סוג שהוא כרוסר בספר זה

אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת מכתב פתוח.

פס"ב 8-133-965-965 ISBN

נדפס בישראל

סדרת עימור, לחות והדפסת: ארט פילוס, ירושלים

הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, האוניברסיטה העברית, ירושלים

פרק שלישי

התכליות בחינוך הן הכרעות אידאולוגיות

על החינוך יכולת להיאמר אמידות נשני סוגים: אמידות העונות על שאלות עובדתיות, והן פד' הסתכלות ומחקר; ואמידות העונות על השאלה מהו החינוך הראוי, והן משדרות תלפזות אידאולוגיות. מן האמידות הניתנות מענה לשאלות עובדתיות אין להסיק מה על-ינו לעשות כדי לתקן, כי הסתכלות והמחקר בודקים אילו פעולות מחשיבים בני האדם כפעולות חיוביות. האמידה שבמדינה מסוימת בתקופה מסוימת נזקקו הורים ומורים לעונשי נזף כאמצעי חינוך מציינת עובדה היכולה להיות אמיתית או שקרית, ואין משתמע ממנה לא חיוב ולא שלילה של עונשי נזף: מי שתמך בעונשי נזף, לפני שעובדה זו הניעה לדיעתו, ימצא בה אולי סעד לעפדתו; ומי ששלל עונשי נזף, יוסיף כנראה לדבוק בעפדתו גם להבא, ואף ישלול מן הסתם את הכינוי 'חינוכי' מפעולות שעונשים כאלה מקובלים בה. יחסם של בני אדם לאמידות עובדתיות על החינוך מותנה אפוא בנישומיהם האידאולוגיות המודמות, כלומר, בדעותיהם מהו החינוך הראוי.

האמידות שמקורן בהסתכלות (מביקורת) ונמחקר אינן אמידות אידאולוגיות במובן שאנו משתמשים כאן במושג אידאולוגיה, ומובן זה יובהר בהמשך דיונו. אולם כל ממצאי המחקר בתחום החינוך מתקבלים או אינם מתקבלים על דעתם של מתנבים באמצעות מסננים אידאולוגיים, מתוך דחי לא ישתכנע כנראה, ואולי לא יתרחש כלל, ממצאי מחקר המורים (אולי) שטיפוח אמונה דתית פוגע בהסתמכות העמדות הרציונליות של הילד. כשם שמתקן לא חתי לא ישתכנע כנראה ממצאי מחקר המורים כי נצפתה פגיעה בביטחונם העצמי של ילדים שלא זכו לחינוך המטפח אמונה דתית. פסיכולוג יכול ללמדנו כי תנאים מסוימים והתערבות חינוכית מסוימת עשויים לגרום להשפעתה של השיבה ביקורתית, ותנאים אחרים והתערבות חינוכית מסוג אחר עשויים לגרום להופעתם של צייתנות וסכנות לקבל מרות של בעלי סמכות. מתנבים (או אלה המכוננים את מעשיהם) הם המחליטים אם הם דוצים בחשיבה ביקורתית או בציות לסמכויות, והם מחליטים על כך באמצעות אמונותיהם האידאולוגיות ולא באמצעות הסקת מסקנות ממצאי מחקרים או מהסתכלויות של בני אדם, יהיו הם מהימנים ככל שיהיו. היסטוריון יכול ללמדנו מה היה שיבו של החינוך באמונה במאה הרביעית לפני הספירה או בעיירה יהודית בתחום המושב במאה התשע עשרה. מתאוריו אנו יכולים ללמוד על הגורמים שהולידו את אופני החינוך שהיו נהוגים באותם מקומות ותקופות,

שכונתה תרצה הארמוניות אלו נקלטות בנשמת הילדים, למען יהיו מרומים יחד, למען ישיילו יחד בדיבוריהם ומעשיהם, אחרי שדמנולו לקצב טוב ולהארמונה טובה כי לקצב טוב ולהארמונה טובה זקוקים כל ימי האדם. נסוף לכן שולחים אותם גם אל בית המעלה.

אפלטון

תשובה ב

הייתי כבן חמש שנים: אז הביאני המלמד חדרו, ואט שכמי לסבול על הכלי-פעך (= בתולד) - עזרו המלמד... הוא המעבד שיש ועד שבע שנים, לזשום אותם אצל המלמד בת משלוש שנים ומעלה עד שיש יטח את ליבם ויאמינו בו, כי כל מלמד אחר שאצלו הוא משרת, ובחלקת לשונו יטח את ליבם ויאמינו בו, כי כל מלמד אחר וולת מלמד - פגול הוא לא "דצא... ואחר אשר ידעתי לקרוא בספר, החל המלמד ללמדני תורה ה' גם כן על פי דרכו, היינו פושיות השבוע ולא בסדר התורה, ולפעמיים רבות לא המפיק ללכת פרישת השבוע זו והתחיל פרישת שבוע השני, בלי סדר והמשך, עד בלי ידעתי גם את ספרי התורה על בורים וסדרם. ואלם החסרון הזה מלא אפי זיל בספרו לי מדי לילה בלילה, קודם שני, את כל ספרי התורה והנביאים בסדרם וכסוב טעם ורעתי, אשר יגענו לאוזן ליל קטן, ומאז המענתי על ספריו אלה... ומהם יחד ופנה לנשייתי אחיץ ללמוד בתנין ללאהרת הפשט. באשר ביליתי חוק לימודי זה וכבר למדתי פרישות מקצועות מכל המישה תומשי תורה עם קצת פירוש רש"י, החליף אפי את מלמדי זה במלמד אחר, אשר דידי רב לו לאלפי נמרא. כי חוק לישראל הוא מדורות קורמונים ללמד לבניהם את התלמוד, כסרם יבינו עד מה ועל מה אדני הטבעי וממקור מי יצא...

איב גוטלברג

שתי תשובות לשאלה מהו התנין הראוי:

תשובה א

יאלם הנקדדברים זה שהינני עכשיו, אמרתי אני, יסמנו לנו, שכמו שאי אפשר היה להסב את העין מן החשון כלפי הכהר אלא אנכ הסבת המוף כולו, כן גם

- 1 כתבי אפלטון, א. חרם, ג' לזכס, ירושלים ותל אביב תש"ט, עמ' 30-31.
- 2 איב גוטלברג, ומדונות מפי נעורי פראשית המאה הדי"ט, מ' איליאב וא"פ קליינברגר (נעריכיס), מקורות לתולדות החינוך בישראל והפעמים, תל אביב תשי"ד, עמ' 158 (בשינויים מנוגדים קלים).

ואלו גם משהו על תוצאותיו של החינוך הזה. מוכן שאנו יכולים להחליט שאנו רוצים או לא רוצים בחינוך נאחז הסוגים האלה. אבל פסקנת מעין אלה אינן מתחייבות מן המחקר ההיסטורי עצמו, אלא מקורן בהערכות האידאולוגיות שהיו מקובלות עליו עוד לפני ששמענו על דרכי החינוך בארונה או בעיריה היהודית. בני אדם אחרים עשויים לזסיק מהמחקרים האלה מסקנות שונות מאלה שהסקנו אנ.

אם מן המחקר הפסיכולוגי או ההיסטורי משתמעת העדפה של חינוך מסוים, וכמיוחד המלצה עליו, אין היא חלק אינטגרלי המתחייב מן הממצאים של המחקר האמרי, אלא היא העדפתו של החוקר ומקרה באידאולוגיה המקובלת עליו. חוקר כזה הנוח לאידאולוגיה שליל לגבור על שיקוליו המחקריים או להתעלם מהם. בכך הוא ביטל למעשה את תוקף טיעונו: כבר אין הם ממצאי מחקר אלא השלכות של אמונתו על הממצאים האלה.

האידאולוגיות הן סוג התחייבות של בני האדם למציאות שהם חיים בה. המייחז את האידאולוגיות, לעומת אופני התייחסות אחרים של בני האדם למציאות, הוא בראש ובראשונה הינתן ברורות המיד בנקיטת עמדה שהמחזיקים בה מרגישים מחויבים לפעול ברוחה ולהגן עליה. המחזיקים באידאולוגיה ספרונית מרגישים שהם חייבים להגן על הסדרים ועל המוסדות הקיימים, ואולי חסדיה של אידאולוגיה מהפכנית מרגישים שהם חייבים לתמוך בשינוי הסדרים הקיימים וכביטול המוסדות הקיימים.

שתי תשובות לשאלה מהו חינוך (או מה הוא חידה):

תשובה א

וחל מניקוחם וכל ימי חייהם, הם מלמדים ומוכיחים אותם, אך מתחיל הילד להבין את הנאמר אליו, מתחרים אומנתו, אמן, פדגוגו ואביו עצמו על כך, שהיה טוב ככל האפשר, וככל מעשה ודיבור הם מלמדים אותו ומראים לו: זה פן הצדק וזה פן העול, זה נאה וזה מפועל, זה לצדון האלים וזה אינו לצדון האלים, כך ייעשה וכך לא ייעשה. ואם הוא מציית מרצונו, נחיא אך לא - בעין עקום ומעוות הם מיישדים אותו בפוח איזמים וסכות ולאחר מכן, כשהם שולחים אותו אל המורים, הם מצווים על אלה שידאגו הרבה יותר להתנהגותם הטובה של ילדיהם מאשר ללמד הקריאה והקתרוס, ולאחר שלמדו לקרוא, ומתחילים להבין את הסכות כתיבים את הדיכור בשעתם, נותנים להם לקרוא על ספסלדהם שידיהם של משררדים טובים, ומכריחים אותם ללמדם בעל פה, ובהם מצויים רכיב מוסר לרוב, וספרים הרבה שבהם ותהלות לאנשים מציניים שהיו בימי קדם, למען יקנא בהם הילד ויחקה אותם וישתוקק להיות כמותם. הוא הדין במוחי הקתרוס: גם הם שוקדים על יישוב הדעת ועל הרחקת הצעירים מכל משונה, ולאחר מכן, משלמדו לנגן בקמרות, הם מלמדים אותם שיריהם של שאר משררדים טובים שהיכרו שירי זמר, ואת אלה הם מלויים כמותי קתרוס ומביאים לידי כך,

הותיים. לא רבים ביניהם מתכששים ליסודות הלואידאולוגיים של אמונתם. מן הנהוג זהו נהוגים ההבדלים בהתנהגות מאפייני שהי המערכות האלה, הבדלים המישששים באותם המקרים שאידאולוגיות מתחזות לחזות או דתות הופכות לאידאולוגיות. מקרים כאלה אינם נדירים, ועוד נשוב לדרך בתפעה זו.

לאידאולוגיות גם דמיון מה לשויות או לאסכולות פילוסופיות. שדותן מקנות לחיד את מה שנדונו לננות בשם השקפת עולם. האקזיסטנציאליזם והסיציאליזם דומים זה לזה אם בהר יחיד באחר מהם כהשקפת עולם. אך יש הבדל כבד משקל ביניהם, המתבטא במי המוויחבת שאותו יחיד משתה כלפי כל אות נאלה. האידאולוגיה, במקרה זה הסיציאליזם, מחייבת אותו לעשות מעשים מסוימים מסוימת בחיבתו הפילוסופית, במקרה זה האקזיסטנציאליזם, מחייבת אותו לעקיבות מסוימת בחיבתו אך אנה מטילה עליו חובות נשייה מוגדרות מראש, אף על פי שהיא עשויה להשפיע על התנהגותו. האידאולוגיות יוצרות בדרך כלל מחויבות נשייה שעצמחה שונה באידאולוגיות השונות. זאת ועוד, מרגע שבתד באידאולוגיה מסוימת, המאמין האידאולוגי נוטה להתנתק משאר האידאולוגיות. מי שדבק באקזיסטנציאליזם, או בכל שטת פילוסופית, באותה הדרך, כלומר, הסתגר בהוכה מפני כל שיטה פילוסופית אחרת, משמע שהוא הפעיל יחס של מאמין אידאולוגי כלפיהן.

זה קורה גם כאשר אידאולוגיות מתחזות לשיטות פילוסופיות. דרך משל, חסיד של נטריאליזם ריאקטי אינו חסיד של שיטה פילוסופית (כפי שהיא נוטה להאמין) אלא של אידאולוגיה המתחזה לשיטה פילוסופית. יהי אלה הוא כזה של אדם לאידאולוגיה, כלומר, נגזרת ממנה מחויבותו לעשייה דברים מסוימים, ובכללם החייה של כל אידאולוגיה אחרת.

הוא היך כמעי. בכל אידאולוגיה יש רכיב המדמה אותה למדע. והו רכיב המציג מצב חברתי ומצב פוליטי מסוימים ומסביר אותם. למשל, אידאולוגיה לאומית מציגה בדרך כלל את מצבו של העם בזמן נתון, אידאולוגיה מעמדית את מצבו של המעמד, אידאולוגיה של מיעוט אתני את מצבו של זה, כולל מלות את החיזורים האלה בהסברת הסכות לאות מצב ומשמעותם. אין הכולל למשי בין כל אלה ובין המסרים של המדעים. כראש ובראשונה של מרע החברה או של היסטוריה, שעיינם דומה. אך דווקא כאן בולט ביותר ההבדל שבין אידאולוגיות למדעים. טענה מדעית מסוכפת על שיטת מחקר מוסכמת ועל שיטה הסברה מוסכמת של ממצא אותו מחקר. באמצעות אלה מוכרעים חלקי העיגה או מהגדרת המחלוקת. למיך הידיק והביטחון, אפשר לעיך שוב ושוב ניסוי או חישובים באוכלוסיות מחקר אחרות, או בסופו של דבר, פעמים רבות מיישעות את המחלוקת. לא כן באידאולוגיות. באלה לעולם אין מיישבים מחלוקות באמצעות מחקר או דיין. מאחר שהן מניסות תמיד תמיכה ממקורות אחרים להנה על קביעותיהן: אם מועיל - מצר הרגשות, אם מועיל - מצר הדעות הקודמות; אם מועיל - מצד האמונות. אחר מאלה, ובדרך כלל מניסים לצורך זה יותר מאחד, לרוב מועיל. כיוון שאידאולוגיות הן השלכות של צרכי הנפשיים של היחיד על המציאת, אין צורך בתמיכה רבה כדי לקיים אותן בתודעתו וברגשותיו.

הכוח הזה המצוי בגשמת כל אדם והכלי בו לומר כל אדם: ביות עם הנשמה כולה יש להפנתו מן המתוות, עד שיזא כרכלתו לעצור ולהתספן כמה שחזות, ובהיות הכריך ביותר, והו לפי דבריו, הטוב לא כתי.

זההיונר יראה אפוא, אמרתי אני, עקצאת בעצם הדרכ הזה? בהפנייה דהיינו - והיעה כיצד יוספ אותו מחדגשמה בדרך הקלה והיעילה ביותר, ואינו בא לצורך כמות זה את הראייה, כי אם מניח שזו ככר מצוייה בו, אלא שאינו מבחן לצד תכונה, ואינו מביט אל אשר צריך התי, ולכן יבאנו החינוך, 'אמנם כך מסתבר, אמר.

אפלטון³

תשובה ב

נביאים ומחזבים היטיב היטיב. לא ידלוג מפרשה לפרשה של שבע, רק זה אחר זה, ולא יזו משום פסקים עד שידע הנער פירוש המילות עם הפעולה והחומר, דהיינו באור הפסוק, וגם חלק גדול מתכמת הדקדוק טוב ללמד בעודו נער, שאו כתבים על לוח לבו והם לזיכרון המיד, אחר כך משנייה כולם מן ששה סודי משנה, שנונים בעיני ואחז' החלמוד באורך ולדחם ומסויקים [...]. ועניין זההלוקטים יחיד בטלים ומבטלים ומי ייתן שלא היו בעולם [...]. והנה שמעתי דיבת קצת תכמי חזרו אומרים: באם לא עוד חילוק, - מה נבר בנפרון, - כי אז יקפנו הרבה לחפוט ישיבה דברים האלה ראוי לקרוע, להיות מעט בכבוד שמם כדי להרבות כבודו, ומי ייתן כל עם ה' נביאים כי אז יתרבו הדעות, ר"י הרדבניץ⁴

לא כל אופני ההתייחסות של בני האדם אל המציאות מנתבים להם עצמדת ומחויביות כמו שמנתביות להם האידאולוגיות. האידאולוגיות דומות דמיון רב. אמנם לא מלא לחזות. מאפייני הדחות השיש כי אמונותיהם מחייבות אותם למעשים מסוימים: כך גם חסיד האידאולוגיה. אך אלה הן שתי מערכות שונות. ראשית, חסידיה של אידאולוגיה תפיסה אותה כמשוזה שחם כחיד בו מרצונם. לעומת זאת, מאמיניה של דת תופסים אותה כמשוזה שחם נולד לחוכ, גם כאשר מדובר ביהודי שהמיד את הדת שנוגל בה בדת חדשה. הנהגה לוח לארם שהמיד את דתו שם חדש מסמל לידה מחדש כביכול והתגושה המליוה את המאמין האידאולוגי שהוא כחוד באמצעות שיקול דעתו באידאולוגיה שהוא נהנה אחריה מקנה לה כתרעדתי חזות רצינוגלית. לא כן המאמינים

3 רמבי אפלטון, ב. תרגום י. י. לופס, יודסלים ומליאביב השני, עמ' 426.
4 ר' הרדבניץ, שעי לחות הבריה, אלאב הקליניבתי'ר (לעיל התרה 2), עמ' 157.

מעשיו, צורך להחליט אם אותה 'התפתחות תקינה' רצויה לו. ייתכן שהוא ימנע מילד משחקים חזקים משום שתכוונת אלה אינן תקינות בעיניו או אינן רצויות לו כלל. הוא יצטרף התפתחות הטובילה בין השאר לצייתנות, לקבלת מרות של גדולים ממנו, להקיינות, שאינן תקינות בעיני הפסיכולוג. ייתכן שמתוך אחד גורס כי העסקת ילד בלמוד ערפיה על העסקתו במשחקים, גם אם השתמנע כי משחקים תפקוד חיובי בהתפתחותו. הוא ישלים מראש עם הנזק שהעדר משחקים עלול לגרום לילד כדי להשיג משהו שבעיניו חשוב יותר מהתפתחות תקינה; אולי גם הוא השוכנה, אך לא במידה שתצדיק יתור על למוד.

הכול במכללה שלנו? יורחק מציוד מוגנות ובעיקר מרכזיות ומנשיות. על כן נקפיד מאוד על קיפוחם ושל החניכים) מוקדם במוקד [...] זה חשוב מאוד לנוף כמו לפני (..) על פי אותו עיקרון נאסור משחקים במלוא החומרה.
Discipline of the M. E. Church 1792⁶

כאשר פילוסופיית האדם מתחלפת, הכול מתחלף. לא רק הפילוסופיה של הפוליטיקה, של הכלכלה, של המוסר ושל הערכים, של יחסים בין אישיים ושל ההתארגון כולה, אלא גם הפילוסופיה של החינוך, התאוריה האומרת כבוד לעוזר לבי אדם לחיות מה שזה יכולים להיות ומה שהם צריכים להיות באמת. א' מסלאף

מה שנוהגים לכנות בשמות שונים ורבים - פילוסופיית האדם, 'השקפת עולם', ולפעמים גם 'שכל ישר' - ומפיקים מהם מה עלינו לעשות כמתוכנן, אינם אלא אידאולוגיות. פסיכולוגים מפרסמים לא פעם את ממצאיהם האומרים שילד זקוק למסגרת מחויבת וסמכותית המקנה לו ביטחון. אולם הורים או מחנכים, המאמינים בחינוך שהוא חופשי מכפייה, חינוך שאינו כמכוני, מתעלמים מן הממצאים האלה. כמו כל בני האדם האחרים, הם מפיקים את מטרת החינוך הרצוי להם מן האידאולוגיה שלהם ולא מן המחקר המדעי, ויודיה המחקר מכוסם ככל שידוע. המחקר שממצאיו רלוונטיים לחינוך, כלומר מחקר בהחום מדעי החברה האדם, משרר בימינו מסרים רבים ומהטיים שמשמנע מהם, לא דווקא בעקבות רבת, חזית של דרכי חינוך מסיימות ושלילה של אחרות. ייתכן שדרכים שנפסלו היום יזכו לאישור מחר, ואלה שאישרו היום ייפסלו מחר. שיטות חינוך שחוקרים מטיימים מפליצים עליהן, חוקרים אחרים מציינים כמשכללת. בני האדם מאמצים אפוא את שיטות החינוך העולות בקנה אחד עם

5 מכללת קוקסברי (Cokesbury), השייכת לנסיידה המטריסטרית אפיסקופלית, שנוסדה בשנת 1788.

6 W. H. Kilpatrick, *Source Book in the Philosophy of Education*, New York 1924, pp. 4-5

7 A. H. Maslow, *Toward a Psychology of Being*, Princeton 1962, p. 189

ישוב. הבדל זה מיישטשש כאשר, כמו במקרים הקודמים, האידאולוגיות מתחזות למרעים, כך, דרך משל, נהגה האידאולוגיה הנאצית. היא הציגה את תורת הנוע כתאוריה מדעית, שעליה העמידה את האידאולוגיה שלה וכאמצעי החדתה לתפיסה מדעית.

הרמיון החלקי של אידאולוגיות לוחות, לפילוסופיות ולמדעים לא זו בלבד שאינו מקרי, אלא הוא מיסודית המבנה של אידאולוגיות בהנחת כאלה, ועוד נעסר בכך. עתה נקבע רק שמבני מחשבה שונים, המוגדרים כהנחת רחית, כשיטה פילוסופית או כתיאוריה מדעית על ידי מי שנוקטים להם, יכולים להיות למעשה אידאולוגיות מוציות. בחינוך העניין שכיון לפחות באותה המידה שהוא שכיח בפילוסופיה, ואולי אף יותר. המהדה שכיח אדם נוקטים בו לאידאולוגיות הוא המרחב החברתי והפוליטי. הנושג אידאולוגיה מתקשר בתודעתם עם מרחב זה, שהחינוך הוא חלק אינטגרלי שלו. הבחן את התפקיד שאידאולוגיות ממלאות בהנחיית מעשיהם של בני האדם בהחמשי הייחם הפוליטיים והחברתיים, ומשווה אותן לתורות החינוך המנוהגות אותם בפעילותם החינוכית, יעמוד על הרמיון ביניהם. יתר על כן, המבנה של האידאולוגיות ושל החרות החינוך הוא זהה. הטענה האומרת כי כל מה שנאמר או יכול להיאמר על חינוך, ולפניו משתמע מהו החינוך הראוי, הוא אמירה המשרדת הערפה אידאולוגית, פירשה ששיטות חינוך, תורות חינוך, פילוסופיות חינוך וכל מכוני הציון האחרים בתחום החינוך האומרים לבני האדם מהו החינוך הראוי, מקורם בהעדפותיהם האידאולוגיות של המחזיקים בהם ואתן הם משליכים על המציאות. אין חן תאוריות מודעיות וגם אין חן שיטות פילוסופיות או פסיטת תאולוגיות, כפי שיוצריהן מנדירים רבות מהן. בעבר עטו על עצמן תורות החינוך, בדרך כלל, אצטלה של דת. במשך דורות רבים הוצגו התכנים והשיטות של הפעולות בחינוך כמצווה של האמנה המדייבת את מאמיניה, בני אדם חינוכו את בניהם על פי העדפותיהם האידאולוגיות אך הצדיקו אותן בנימוקים דתיים. והא ראה: הפרקטיקה החינוכית השתנתה כאשר חל שינוי באידאולוגיות, לפעמים גם כשלא חל שינוי באמונותיהם הדתיות. גם בעבר האידאולוגיות של בני האדם ולא אמונותיהם הדתיות הן שהכתיבו להם את דרכי החינוך של ילדיהם.

בימינו, בעידן המדעי, רוב אידאולוגיות החינוך מוסרות כמדעים. חלקן כאילו שישתן נגזרת ממצאי הסוציולוגיה, אחרות ממצאי האנתרופולוגיה, ורובן ממצאי הפסיכולוגיה. תורת החינוך הרייחית בימינו מציגה את מטרותיהן המיועדות כאילו הן מתחייבות מהמחקר המדעי, אם כי למעשה אין הן אלא הערפות אידאולוגיות של מנסחיהן.

מהו היסוד לטענה זו? המדע מטפח לנו ידע על העולם, אך אין הוא מכתוב לנו את מטרות קיומנו בעולם. החינוך נגזר ממשדות. אנו זקוקים לממצאי המדעים כדי להתקרב אל המטרות האלה, אך למדע אין חלק בהחידתן. פסיכולוג יכול להוכיח כי למשחקים בתקופת הילדות תפקיד כבד משקל בהתפתחותו התקינה של האדם, כי הם מעוררים ספונטניות, יצירתיות, וממן ביטוי חופשי למודרנות. אך מחנך, או מי שמכתיב לו את

חלק נ גדל ממנו לקרוא ולכתוב ידן יותר משיעול. ללמד בן איכרים וטוריקה ידפוך אותו לאותה רע חסד ערך אם לא אותה מסוכן. תי דרלנצוטיך

מדוע אדם אחר מעדיף חינוך ממנו אחר וחברו חינוך מסוג אחר? את התשובה לשאלה הזאת אנו נאמצים לדחות לשלב מאוחר יותר בדיננו.

אידאולוגיות מכללות תפקיד נוסף בקביעת מטרות החינוך במינו. הן מעניקות לו לגיטימציה מסוג חדש, שלא הייתה לו בעבר, באחד השלבים המוקדמים של מעבר החברות מאורח חיים מסורתי לאורח חיים מודרני – עוד לפני שניתן להגדירן כחברות מודרניות לכל דבר – חלה המורה באופן הלגיטימציה של החינוך רישואלית בעיקרה (וזה גם המצב בחברות המסורתיות הייתה הלגיטימציה של החינוך רישואלית בעיקרה (וזה גם המצב כיוון שהם מקובלים, או אף יותר שאת, כיוון שהם היו מקובלים מאז ומתמיד כביכול, לפי אמונתם של בני האדם בחברות המסורתיות האלה. עובדת הייתה מקובלים מעניקה להם מעמד כמו זה של יסוד מיסודות החיים, וכל מי שניסה לשנותם נחשב למי שפוגע ומחבל ביסודות אלה. להוציא תקופות קצרות של המורה בדעותיהם ובאמונותיהם של בני האדם, בדרך כלל אמונותיהם הרחוקות. תקופות שכדרך כלל היו מלוות משברים, לא הטרידים הצורך להכריע בין פעולות חינוך מסוגים שונים, המתחרות ביניהן. בחברות כאלה נהגו כולם לחנך את בניהם או את תלמידיהם על פי המקובל. מבחינתם, רק סוג אחד ויחיד של חינוך היה מקובל והיה ראוי שיהיה מקובל, והוה חינוך החינוך שהיה מקובל. המקובל היה כה מקודש, שאפילו מנהיגים מרמזים מעם, שינסו לשנות בו משהו אי פעם, לא תמיד עלה הדבר בידם.

בחברות שקדמו לחברה המודרנית לא היה חינוך מסוג אחר המקובל על כולם.

חינוך שהיה מקובל בקרב בני האצולה היה שונה מחינוך שהיה מקובל בקרב תושבי הערים, והוה היה שונה מהחינוכים של כל בני האכרים: אך בכל אחת מן הקבוצות האלה החינוך המקובל בחובה חייב את כל אלה שהשתייכו אליה.

עם צדעור יסודותיהן של החברות המסורתיות פנתה הלגיטימציה הרישואלית של החינוך את מקומה בהדרגה ללגיטימציה מסוג חדש – לגיטימציה אידאולוגית, שנוגדה עם הופעתן של התשבות מתחרות לשאלה מהו החינוך הראוי, כלומר, עם הופעתן של אידאולוגיות חינוך מתחרות. עקרו של ההבדל בין שני סוגי הלגיטימציה האלה הוא בכך שהלגיטימציה החדשה הביאה עמה את הדמרה שונתם של בני האדם לכתור בסוגי חינוך החתום את דעותיהם ואמונותיהם, את ערכיהם והשקפותיהם. החינוך לא נתמס עוד כמורה שפני אדם חייבים להשלים עמית, אלא כפעילות שהם קובעים את

8 London 24) Special Report on Educational Subjects, 1969, p. 63

האידאולוגיות המקובלות עליהם. נדמה להם שסדר הדברים הוא הפוך: שהם בחור בחינוך מסוג מסוים כיוון שממציא המחקר שכנע אותם בכך הקיפו או נכונותו. אך למעשה הם בחרו בשיטות חינוך אלה כי עדי לפני הכהירה הם היו משתמשים בשיטותן. להשלמת החמנה צריך לומר כי אין לפסול על הסף את האפשרות שכל המסרים של המחקר בחתומים שונמו לעיל אינם אלא מסרים אידאולוגיים. בחומה לאידאולוגי הפסיכולוגי המשכנע כי יצר התחרות טבוע באדם. הכלכלן המשכנע שהשיק הרוחני הוא שיטה כלכלית מושלמת, המוציאה המגדיר קונפורמיות כמצב אידאלי – כולם משליכים קורב לווראי את מאוייהם על המציאות ולא דוקא מרווחים על מה שהמצאו באותה מציאות במהלך חיפיהם.

אם כן, בני אדם בוחרים בחינוך מסוג מסוים נאור שהמחקר הוכיח את יעילותו, וראי שאין הם בוחרים בו משום שהמחקר הוכיח את נכונותו. הם בוחרים בו מאחר שהאידאולוגיה המקובלת עליהם הכתיבה להם סוג חינוך זה. רק לאחר מכן החוקרים, המורים והחורים מוצאים דאווה מתקרית ואחרות המוכחות את צדקת דרכם ואת יתרונותיה של שיטת החינוך המקובלת עליהם. ומאז הם מצוידים בנומוקים שפסידים הם מנינים על שיטתם: מצד אחד בפני המפקות שלהם עצמם, ומצד אחר בפני הסידות של אידאולוגיות אחרות. רק בני אדם נבוכים, כלומר אלה שהתנתקו מסוגם כלשהו מהאידאולוגיה שהייתה מקובלת עליהם וטרם מצאו לה תחליף, נוסים להשתכנע על נקלה על ידי נמוקים שמקורם באחר המדעים או באחת האסכולות הפילוסופיות.

כאלו של דבר. דברים שהם בגדר המלצה נלויה או מרומזת על חינוך מסוג מסוים אינם מבוססים על ממצאי המחקר המדעי, כי למחקר אין תשובות לשאלה מהו החינוך הראוי. התשובות לשאלה זו הן ביטוי להעדפה של מי שנתן אותן. העדפות עקובות ומקצועיות כאלה הן אידאולוגיות. אין בכותו של המחקר, גם זה המבוסס על תאוריה מוצקה, להבחנת לאדם דתי מסורת חינוך שאינו דתית, במענה שמסורות כאלה יתוו פעולות חינוך שיגדמו לילדיו להיות בלתי בני אדם מאוזנים בנפשם, מקוריים בחשיבתם ומאשרים בחיידם. באותה מטרות ושיטות של חינוך דתי, משום הטענה שההת לכך שאדם לא דתי יסגל לעצמו מטרות ושיטות של חינוך דתי, משום הטענה שההת עתידה להעניק לילדיו שלווה רוחנית וביטחון פנימי. כל התשובות הניתנות לשאלה מהו החינוך הראוי הן בעיניהם תשובות שהם הפיקו לאחר שיקול דעת קפדני. למעשה, אין הן כאלה. הן הפיקו מפערכות האמונות שלהם, ולא תמיד הם מודים כי אלה הן אכן אמונות.

שר חינוך דוסי אמר ב-1824:

הלמידה מועילה רק כשהיא כמו מלת, כלומר ניתנת במורה מתאמה. עליה להלום את מעמדם בחיים של מקבליה ואת הצרכים של העיסוקים השונים. עורף למידת סותר נאורות אמיתית, כשם שמועט למידה סותר אותה, ללמד את כל העם או

הופעת הלגיטימציה האידאולוגית של מסורת ושיטות חינוך שבני אדם בחרו בהן וראשיתו של העידן האידאולוגי בתולדות החינוך ארבע אמנם בזמן אחר, אך אין מדובר בתופעות זהות. לגיטימציה אידאולוגית פירושה הכרה בריבוי שיטות חינוך ובכוחן של החרוץ לבחור ביניהן. את העידן האידאולוגי מציין **העידן הסכמה כדבר סוג** החינוך הרצוי, המלווה במאבק, בדרך כלל מאבק קנאי, בין הסויד האידאולוגיות השונות המבקשים להשליט את האידאולוגיה שלהם על החינוך בחברה.

חינוך שלפני העידן האידאולוגי לא היה אידאולוגי כמלוא מובנו של המושג הזה, כיוון שחסרה בו התכונה הבסיסית של חינוך כוח: הוא לא נבחר מתוך שורה של חלופות שעמדו לבחורה. אידאולוגיה היא מערכת דעות ואמונות שבני אדם בוחרים בה, או מרמזים בלבם שהם בוחרים בה, מבין כמה מערכות שיש לזן מהלכים בתקופה מסוימת באותם העניינים. להכנה בין בוחרים ובין מודמים בלבם שהם בוחרים אין כל חשיבות בהקשר הזה. ראשית, כשני המקרים האלה כאחד הם מכריעים בכוחם לבחור בין החלופות הקיימות, והתחושה הזאת היא חלק אינטגרלי של כל התנסות אידאולוגית. שנית, גם אלה המשקיעים מאמץ אינטלקטואלי בבחירתם ובלבטתיהם אינם בוחרים כסוכנים חופשיים. האידאולוגיות כופות עצמן עליהם. אולם סוגיה זו חורגת מן הדין בשלבו הנכונה.

כאמור, לפני שנוצרה האפשרות לבחור בדרכי חינוך חלופיות, בני האדם זוננו את צעיריהם על פי השיטות שידשו מקודמיהם. מי שמונחים על ידי לגיטימציה ריטואלית של החינוך אינם מודעים לעובדה שזכותם לבחור בחינוך לפי ראות עיניהם. כשהם מגיעים לזכרה שיש יותר מדרך חינוך אחת, וזכותם לבחור אחת מהן, הם מפעילים חשיבה מסוג חשי, חשיבה אידאולוגית. בהמשך הדברים נמאז את תכונותיה של החשיבה הזאת. כשבני אדם מחליפים את ההיחסותם הריטואלית לחינוך בהתייחסות אידאולוגית, הם נטענים בדרך כלל בתחושת וראות האומרת להם כי הכרעתם בין החלופות השונות מבוססת על ראות בדוקת ועל ניסיון חקף הביטחון הפנימי המלווה את הכרעותיהם האידאולוגיות, בכל החום שהם נזקקים להן, הוא מסומן היתר המובהקים בוחר של התייחסות אידאולוגית אל העולם; דומה לו רק הביטחון של בני אדם המאמינים בדת מסוימת. המאמינים האידאולוגיים מתעלמים מן המערעבות הרגשית שלהם בהכרעותיהם. הם משוכנעים שחשיבה קפדנית הכיאה אותם למסקנותיהם ולהכרעותיהם. הכרעות אידאולוגיות נוסכות בתודעתם של בני אדם על ידי אמונות, וכל ניסיון לערער מעורר בלב המאמינים סערת רגשות המלווה בדרך כלל בכעס וזעם. הגילויים של הרגשות האלה מעידים על אופייה האידויציוני של הכחירה האידאולוגית, אף שזו נחפסת על ידי הסידה כמערכת המושתתת על רציונליות מוצקת, שכל מי שאינו מכיר בה מעיד על יצאמו שהוא אחד מן השניים: או לא הכם או לא ישר.

אפשר להגדיר אידאולוגיה כשש דרכים בערך, בסדר המחדד בהדרגה את מקור משמעותן.

מוכנה זאת מטרותיה על פי שקול דעתם וברוח הערפלותהם. בחברות המודרניות הוצאה החובה לחנך לפי המקובל מדישומת חובותיהם של בני האדם כלפי החברה. התמורה הזאת התרחשה גם בתחומי חיים חברתיים אחרים, בראש ובראשונה בתחום הפוליטי.

בעידן הלגיטימציה הריטואלית, כל משטר קיים (למשל, מלוכה) נחשב למשטר שרק הוא רשאי להתקיים. כאשר השתלטה על תודעתם של בני האדם הלגיטימציה האידאולוגית של הפוליטיקה, הם הכירו בכות קיומם של משטרים שונים, ובכוחם לבחור מביניהם את הנחשב בעיניהם לטוב ביותר.

עם שינוי הלגיטימציה של החינוך הוכרה זכותו של החרוץ לבחור בסוג החינוך שהוא רוצה בו. אחרי שהשתוללה התמורה הזאת לא הוגישו עוד בני האדם שהם חייבים לנהוג בכנייה ובכנותיהם לפי מה שנמסר להם מאבותיהם, ובדרכים שהם עצמם התמכו לפניהן. אך כתוצאה מן התמורה הזאת הם מצאו עצמם חייבים לעשות משהו שלא ידעו אותו לפנים: הם מצאו עצמם חייבים לבחור. מעשה היה עליהם להכריע בין אידאולוגיות חינוך מתחרות, שכל אחת מהן פמליצה על פעולה מסוג אחר. החבר שללא הכרעה ביניהן לא ניתן כלל להחיל בפעולה החינוכית.

במרוצת הדורות היה על המתנבים ואו אלה המכוונים את מעשיהם) להכריע בין חינוך זה לחינוך חילוני, בין חינוך מסמתי לחינוך חופשי, בין חינוך הומניטי לחינוך לאומני, בין חינוך מעמדי לחינוך כלל-לאומי או בחינוך שהצטייר בעיניהם כאפולוני, בין חינוך שמרני לחינוך המכונה 'פרוגרסיבי', ובין עוד הרבה חלופות אידאולוגיות אחרות. כל אחת מן החלופות האלה כיוונה את המעשה החינוכי לתכנים ולשיטות מסוינים שונים. במשך תקופה לא קצרה נחשבה הבחירה הזאת להחלטות אחרות: תמיכה בסוג חינוך מסוים באמצעות בחירות, כלומר, תמיכה במסלולת שייצגו עמדת הרצויות למצביעים בענייני חינוך, כמו בכל ענייני החברה האחרים. בשלב מאוחר יותר נעשה חופש הבחירה הזה מחושי יותר: ההורים קיבלו זכות להתערב בסגנון החינוך בבית הספר. שילדיהם למדו בו. ובסופו של דבר - זה המצב בימינו במדינות רבות - הורים יכולים לבחור בבית ספר התואם את העדפותיהם.

בחברות שהתרחשה בהן התמורה מלגיטימציה ריטואלית לגיטימציה אידאולוגית לא נחרדו עוד מטרות או שיטות חינוך שהן מחייבות רק משום שהיו מקובלות. גם אם מקצתן היו מוסכמות, הן לא נחשבו למוכמות משום שהיו מקובלות, אלא משום שבני אדם רצו בהן ואין בהן חידו. החינוך חול לחייה שם פרטי של פעולה מסוג מוגבר וידעי, ותחת זאת היה המשפחה הכולל פעולות מסוינים שונים, וברוך כלל סותרים ונגודים, שבני אדם רשאים לבחור ביניהן לפי העדפותיהם. הלגיטימציה האידאולוגית היא גישה האומרת לבני האדם שהם רשאים לבחור לפי שיקוליהם, טעמיהם והעדפותיהם, ואין הם כבולים לקיים ולמקובל. זכותם לבחור חלה על מטרות ועל שיטות כאחד. מעתה הם יכול להפעיל בחינוך, כמו בכל תחומי החיים החברתיים האחרים, את גישתם האידאולוגית לבחורה בין אידאולוגיות, ובכללן כאלה המכתישות את זכותו של אדם לבחור.

פרק רביעי

הפניקיות והמבנה של אידאולוגיות

בריון שלהלן נשתמש במושג אידאולוגיה כמשמעות הבאה: אידאולוגיה היא אחרת ממערכות ההכרה או האסטרטגיות שהפעילו בני אדם במרוצת ההיסטוריה, ומסיפסם להפעיל בימינו, להבנת העולם והחיים בו ולהכרת עצמם. לשאלה מהו שגורם להם לדעות לדעת את העולם וכל אשר בו ואת עצמם ניתנו תשובות רבות. אחת מהן, מביין העתיקות בייחוד שנשתמרו בידיכרונה של האנושות, היא זו שבפרק ג בספר בראשית, הכלולה בסיפור על הפיתוי שפיתה הנחש את חווה לאכול מפרי עץ הדעת טוב ורע שגדל בגן עדן. הסיפור הזה מדמו שיצר לב האדם סקרני מנעוריו, ובשל סקרנותו הוא שואף אל הדעת, וסקנות זו היא תכונתו הרעה של האדם מעצם טבעו. אריסטו, הגורס שכל בני אדם שואפים מטבעם אל הדעת,¹ אומר למעשה את מה שנאמר בספר בראשית: הוצון לדעת טבעו כאדם בתורת כוח. אולם מדבריו משתמעת העדרכה היורבית לתכונת זו שלו.

אם לא נרצה להיגרר לדיון משפיו, נוכל לקבל כמספקת, לצורך ענייננו, את התשובה האומרת כי הדעת דרושה לבני האדם למלחמת קיומם, ותוך כדי החיפוש המתמיד שלהם אחריה הם פיתחו סקרנות, ומאז היא טבעוה בטבעם. מכוונה של הסקרנות הם תרים אחרי הדעת ללא לאות, תמיד וכל מקום. כדי לחתקיים הם חייבים לדעת דברים רבים ושונים, וכשל כך איך הם מרפזים מניסיונותיהם לגלות את שאינו גלוי לפניהם ולהביך את הלא מוכן להם. הניסיונות האלה הצמיחו שורה ארוכה של שיטות, או אולי מוטב לננותן כשם אסטרטגיות, שבאמצעותן ביקשו בני האדם במרוצת ההיסטוריה לגלות את סודות החיים ואת טבעו של העולם. עם האסטרטגיות האלה נמנת הדת הפילוסופיה, המדע והאמנות, וכמו כן המנהג האסתטולוגיה. ועוד מערכות ושיטות. בשלבים מסוימים של תולדותיהם הם ביקשו תשובות לשאלותיהם בעיקר ממערכת דברה אחת ויחידה, זו ששלטה באותם הימים בסיבתם החברתית ונתנתה ממעמד רישאלי בתודעתם. לפשל, במשך תקופה ארוכה בתולדותיהם הם פנו ברוב שאלותיהם אל הדת (זו שהייתה מקובלת עליהם) כדי שתשיב להם באמצעות כוחניה על תהיותיהם. הם פנו אליה כדי לקבל תשובות לשאלות שונות, כגון: לשם מה חיים,

אני יכולים להבין אותה ראשית כול כמתחיל כללי תומרי של יצור רעיונות, אמנות ותרבים כחיי החברה הנדדה כזאת היא נימולית פכהנה פולטיה ומבחינה אפיסטמולוגיה כאחד ודוא קרובה במשמעותה הדרכה למשמעותו של המונח 'תרבות' [...].

המשמעות השנייה של אידאולוגיה היא במידת מה כללית פחות היא כוללת רעיונות ואמונות (כין אמריים בין מסולפים) המסמלים את התנאים ואת ניסיון החיים של חברי קבוצה או מעמד בחברה [...].

במשמעותה השלישית אידאולוגיה נועדה לקדם ולהעניק לגיטימציה לאנטרסיס של קבוצה חברתית כזאת מול אנטרסיס מנוגדים של קבוצה אחרת [...]. במשמעותה הרביעית מוסיפה האידאולוגיה לשמור על הקידום והלגיטימציה של אינטרסיס סטוראליים אך רק של הכוחות השליטים בחברה [...].

במשמעותה החמישית מוסיפה האידאולוגיה לסמן רעיונות ואמונות המעניקים לגיטימציה לאנטרסיס של קבוצה או מעמד שליט, ודוא עושה זאת על ידי עיות וסילוף [...].

ולכסוף קיימת אפשרות של משמעות שישית, שאננם מוסיפה להדגיש את אופייה המסלף והמעות של האמונה האידאולוגית, אך טוענת שהאמונות האלה אינן נגודות מן האינטרסיס של המעמד השליט אלא מן המבנה החומרי של החברה כשלמה.

ט' אגלשוף

1 אריסטו, המטפיסיקה, כרך א', 980a, שורה 21.

T. Eagleton, *Ideology: An Introduction*, London and New York 1991, pp. 28–30